LAPALIŲ (AUKŠTUMALOS) GYVENVIETĖS

Bronius DAKANIS

Lapalių (Aukštumalos) vardu nuo XIX a. pabaigos literatūroje, periodikoje bei 1924 m. turistiniame vadove po Klaipėdos kraštą nurodomas piliakalnis, vadinamas Pilekalve, Pilskalniu. LAA rašoma, kad Aukštumalų pelkės R dalyje, į V nuo Lapalių kaimo pelkėje buvusi pailga Š–P kryptimi smėlinga salelė, vos apie 0,5 m iškilusi virš paviršiaus. Ji apie 20x40 m dydžio, suardyta apkasų ir ūkinių darbų metu. 1891 m. kalvelę bandęs kasinėti A. Bezzenbergeris, radęs didelių akmenų ir anglių. Jis rašo, kad kalvelė tuo metu buvo 2,5 m aukščio ir vadinta Pilekalve ar Piles kalnu (Pilekalve, Pileskalns). 1972 m. piliakalnį žvalgė LII. Lapalių (Aukštumalos) piliakalnis, esantis „Lapalių-Aukštumalių pelkėse", tais pačiais metais patvirtintas respublikinės reikšmės archeologijos paminklu (AR 1098) ir 1973 m. įrašytas į Lietuvos kultūros paminklų sąrašą. 1984 m. Lapalių (Aukštumalos) piliakalnį žvalgė MMT ekspedicija (B. Dakanis, R. Olišauskas). Paminklas kartografuotas, jam nustatyta teritorija ir saugomo gamtinio landšafto zona. Žvalgant šią archeologinę vietą išsiaiškinta, jog Aukštumalos pelkės ŠR dalyje buvęs daug aukštesnis kalnas, kuris nukastas ir išvežtas kelio per durpyną tiesimui. Aplink smėlingos kalvos liekanas, apaugusias neaukštom pušaitėm ir berželiais, tuo metu buvo kasamos durpės, o kalvelėje suversti kelmai ir statoma durpyno technika. Betoninė anotacinė lenta, žyminti archeologijos paminklą, gulėjo nulaužta. Vietą vadino Lapių kalnu. ŠV kalvos dalyje, 10 m į P nuo didelio akmens, rastas titnaginis gremžtukas, o netoli jo – skeltės gabalėlis ir skaldytinis. Tuomet nuspręsta šią vietą laikyti ne piliakalniu, o akmens amžiaus stovykla (senovės gyvenviete). 1997 m. Aukštumalos (Lapalių) senovės gyvenvietė, vadinama Pilekalve, Pilskalniu, Piliakalniu, KVAD įrašyta į NKVR Archeologinių vietų sąrašą (A 487), o Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. paskelbta paminklu. Saugota Aukštumalos senovės gyvenvietės 2,4 ha teritorija buvo 1,2 km į ŠV nuo Traksėdžių evangelikų trečiųjų kapinių ir 0,4 km į Š–ŠR nuo Š geležinkelio iš Traksėdžių į durpyną, Aukštumalos pelkės ŠR dalyje.

UAB „Šilutės durpės" ir Aplinkos apsaugos ministerija 2003 m. kreipėsi į KVAD dėl Lapalių (Aukštumalos) senovės gyvenvietės (Šilutės r.) vizualinės apsaugos zonos sumažinimo. Ekspertizės metu vietoje nutarta zonos sumažinimo klausimą spręsti tik atlikus gyvenvietės bei jos aplinkos žvalgomuosius archeologinius tyrimus. Vadovaujantis UAB „Šilutės durpės" užsakymu, 2004 m. atlikti Lapalių (Aukštumalos) senovės gyvenvietės teritorijos ir jos apsauginės zonos žvalgomieji archeologiniai tyrimai.

Nustatyta, kad senovės gyvenvietės teritorija apardyta ankstesnių žemės darbų metu, apsaugos zonoje durpės eksploatuotos ilgą laiką – nukastas jų paviršius, iškasti vandens nuvedimo kanalėliai. Kalvos V–ŠV dalis nukasta vežant smėlį keliui, nutiestam Š kryptim nuo senovės gyvenvietės (kelio vietoje po smėliu esąs durpių sluoksnis). Kalvos smėlis naudotas ir geležinkeliui, pravestam apie 1963 m. palei apsaugos zonos PV pakraštį. Senovės gyvenvietės PV pakraštys senai iškasinėtas duobėmis, pačiame krašte iškastas griovys, o PR pašlaitėje prieš 1982 m. – tvenkinys. Vietinė gyventoja Valentina Karnauskienė nurodė, jog senovės gyvenvietę dabar vadina Lapės kalnu. Anksčiau mokiniai rasdavę „žalvarinių šaukš-

telių, tokių tamsių" ir „monetų – lengvų, nuplotais kraštais, neapskritų". Jų nebuvę daug. Radinius nešdavę į Traksėdžių pradinę mokyklą mokytojai Stankiuvienei (ten tuo metu buvo kuriamas kraštotyros muziejėlis). Pasakodavę, kad čia buvusi švedų karo belaisvių stovykla. Be to, Šilutės kraštotyros muziejuje iš šio durpyno buvę įvairių akmens amžiaus radinių, mamuto dantis, šarvai („iš kryžiuočių laikų"). Pasak V. Karnauskienės, kalva buvusi gerokai aukštesnė, apie 3 m aukščio („panašu, kad visą kalną nuvežė").

Archeologinių tyrimų metu Lapalių (Aukštumalos) senovės gyvenvietės teritorijoje devyniose vietose ištirtas 70 m^2 bendras plotas (tiriant 2x2 m šurfais bei 2x5 m ir 2x10 m dydžio perkasomis). Žvalgytas visos teritorijos ir aplinkos paviršius. Tyrimais nustatyta, jog saugotoje teritorijoje buvęs spėjamas piliakalnis 1968–1969 m. visiškai nukastas tiesiant kelią į durpyną. Tiriant perkasą 4, šalia buvusio spėjamo piliakalnio–kalvos vietos, į V nuo jo teritorijos ribos, perkasoje ir šalia aptikta maždaug VII tūkst. pr. Kr. datuojama ankstyvojo mezolito laikotarpio gyvenvietė, kurioje rasti 34 titnago radiniai (yla arba strėlės antgalis, 7 skelčių, 4 skeltelių ir 2 skelčių arba nuoskalų dalys, 4 nuoskalos ir 6 nuoskalų dalys, 2 nuoskalėlės ir jos dalis bei 7 nenustatyti titnago fragmentai). Visi 34 titnagai neabejotinai yra skaldyti žmogaus. Didžioji jų dalis apdegę (aptrupėję, fragmentiški), seniesiems gyventojams sumetus į laužavietę arba natūraliai – miško ar durpyno gaisro metu. Rastas vienas ryškesnis dirbinys, tačiau dėl fragmentiškumo jo tipologiškai datuoti negalima. Dvi skeltės galėjo būti nuo dvigalių skaldytinių – tokia skaldymo technika būdinga vėlyvajam paleolitui. Tačiau nemažas siaurų skeltelių kiekis nėra būdingas šiam laikotarpiui. Radimvietė greičiausiai yra sezoninės stovyklavietės vieta.

Tiriant nustatyta 0,08 ha ploto Lapalių (Aukštumalos) senovės gyvenvietės teritorija, esanti miškelio ir smėlyno V pakraštyje, 90 m į P–PV nuo miškelio Š ir 50 m į Š–ŠR nuo V kampo. Nustatytos teritorijos viduriu, ŠR–PV kryptimi važinėja durpyno technika.

Į Š nuo senovės gyvenvietės, nusidriekusios P–Š kryptimi, yra trys smėlinės pakilumėlės. Tyrimų metu keturiose vietose ištirtas 32 m^2 plotas (tiriant 1x2 m ir 2x2 m dydžio šurfais bei 2x5 m perkasomis). Taip pat žvalgyta Aukštumalos durpyno ŠR dalis, kur vadovaujantis geologiniais duomenimis, į durpių paviršių išeina arba turėtų išeiti įžemis–smėlynai. Žvalgant smėlyną, esantį 330 m į Š nuo aptiktos Lapalių (Aukštumalos) akmens amžiaus gyvenvietės, jo paviršiuje surasti keli titnago radiniai: rėžtukas, 3 skelčių dalys, 2 nuoskalos, smulkūs apdegę židinių akmenys ir jų nuotrupos. Čia tiriant šurfą 7 aptiktas dar vienas rėžtukas, pagamintas iš plačios skeltės. Tipologiškai tokie rėžtukai būdingiausi vėlyvojo paleolito ir ankstyvojo mezolito gyvenvietėms. Plačios skeltės ir nuoskalos rodo, jog čia apsistoję žmonės naudojo technologijas, kurioms reikia daug titnago žaliavos. Jos būdingos vėlyvajam paleolitui. Atrodo, kad naudotas nevietinis pilkas titnagas, tačiau aišku, jog šios gyvenvietės titnagų sudėtis skiriasi nuo pirmosios. Tai irgi, matyt, atskiros sezoninės stovyklavietės vieta. Čia greičiausiai stovyklauta vėlyvajame paleolite (už dirbinių nustatymą ir datavimą autorius dėkingas Džiugui Brazaičiui).

Tyrimų metu viduriniojo smėlyno – radimvietės plote nustatyta antrosios senovės gyvenvietės teritorija, užimanti 0,1 ha. Ji yra apie 1,15 km į V nuo kelio, jungiančio Traksėdžius su Šilutės–Sakuočių keliu, 0,75 km į ŠR nuo geležinkelio, vedančio iš Traksėdžių į Aukštumalos durpyną ir 0,3 km į Š–ŠR nuo Lapalių (Aukštumalos) pirmosios senovės gyvenvie-

tės. Senovės gyvenvietė II 2005 m. įrašyta į NKVR Archeologinių vietų sąrašą.

Be to, šiauriau, maždaug už 100 m esančiame smėlynėlyje dar rasta titnago nuoskalėlė ir nuoskalos dalis, skeveldra bei nenustatytas titnago fragmentas (čia tirtas šurfas 8), o apie 200 m į P – titnago nuoskala (šalia tirta perkasa 6) ir į Š–ŠR nuo jos – keli apdegę židinių akmenys (šios vietos laikytinos atitinkamai pirmąja ir antrąja radimvietėmis).

LAPALIAI (AUKŠTUMALA) SETTLEMENTS

In 2004 in the Aukštumala peat-bog (Šilutė district) the site called Pilekalvė (Castle Smithery) or Piliakalnis (Hill-fort) which was assumed to be a hill-fort was researched, and later an ancient settlement was investigated. In nine locations 70 m^2 were excavated in total. It was established that the assumed hill-fort was completely destroyed in 1968–1969 building a road to the peat-bog. At the foot of the former hill the Early Mesolithic settlement datable to the 7th millennium B.C. was discovered. 34 flint-stone finds of that period were collected (an awl or an arrowhead, blades, flakes or their fragments). Surveying the vicinity in adjacent sands (in four locations 32 m^2 were investigated) 300 m northwards and north-eastwards from the first settlement the second ancient settlement attributable to the Late Palaeolithic was discovered. Here a burin, blades and flakes were found.

ŽVALGYMAI IR TYRINĖJIMAI ŠVENTOJOJE

Vygandas JUODAGALVIS

Šventosios archeologinis kompleksas, kurį sudaro apie 40 objektų (durpyninės neolito gyvenvietės, radimvietės, žalvario amžiaus užtvanka) apima plotą tarp Šventosios miestelio (Palanga II) šiaurėje, plento Klaipėda–Liepoja rytuose, Manciškės kaimo pietuose ir Baltijos jūros pakrantės vakaruose.

2004 m. spalio–lapkričio mėn. buvo organizuota archeologinė ekspedicija Šventojoje. Darbai buvo atliekami pagal ilgalaikių archeologinių tyrinėjimų programą, patvirtintą MAK. 2004 m. archeologiniai tyrinėjimai buvo vykdomi šiomis kryptimis: 1) numatomų statybų ar kitokios ūkinės veiklos, keliančios grėsmę išlikusiems kultūriniams sluoksniams, vietose (Šventosios 26-oji gyvenvietė); 2) archeologiniai žvalgymai ir tyrinėjimai Šventosios archeologinio komplekso Š dalyje, apimančioje teritoriją tarp senojo ir naujojo plentų, vedančių į Šventosios miestelį, įjungiant plotą į P nuo pietinio kelio – R. Rimantienės tyrinėtą 2-ąją akmens amžiaus gyvenvietę. Be jos, apibrėžtoje teritorijoje yra 1, 3, 34, 35, 36, 37, 38 akmens amžiaus gyvenvietės ir radimvietės. Žvalgant Šventosios archeologinio komplekso Š dalį buvo pasitelktas akmens amžiaus gyvenviečių atradėjas Mikelis Balčius, kuris suteikė vertingų žinių apie archeologinių radinių aptikimo aplinkybes bei apylinkių kraštovaizdžio pokyčius. Žvalgymų metu taip pat pasinaudota naujausiais paleogeografiniais tyrimais.

Šventosios 26-osios gyvenvietės tyrinėjimai. Šventosios 26-oji akmens amžiaus gyvenvietė įkurta buvusio ežerėlio-lagūnos R krante, 1,2 km į R nuo dabartinio Baltijos jūros kranto, 200 m į Š nuo naujai asfaltuoto kelio, vedančio nuo Liepojos–Klaipėdos plento link jūros per Manciškės kaimą (dabar – Palangos miesto dalis).